

Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışında Emânet İlkesinin Önemi

The Importance of the Trust Principle in Omer's Understanding of Management

Eyüp KURT

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, ekurt@aku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0351-9575>

Makale Başvuru Tarihi: 28.04.2023

Makale Kabul Tarihi: 03.07.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Yönetim,

Emânet,

İslam Tarihi,

Hulefâ-yı Râşidîn,

Hz. Ömer,

Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir dönemde ortaya çıkan ve irtihalinden sonra giderek yaygınlaşan Ridde hâdiseleri, oluşturulan yönetime karşı ilk başkaldırı olmuştur. Bu durum, ana unsurunu Ensar destekli Muhâcirlerin oluşturduğu "Merkez" in, "Çevre"¹ tarafından bir üst otorite olarak benimsenmekte zorlandığını göstermiştir. Bahsi geçen "Merkez-Çevre" rekabeti, özellikle Hz. Ömer liderliğinde sergilenen yönetim mekanizmasının işletilmesindeki anlayış sayesinde yeniden ortaya çıkmamıştır. Toplumun çok daha kozmopolit bir yapıya dönüşmesine rağmen bu dönemde herhangi bir tepkisel hareketin yaşanmamasını sağlayan yönetimin devleti algılayış biçiminin tespiti, bu çalışmanın vücuda getirilmesinin ana hedeflerindedir. Bu çalışmada selefleriyle aynı değerlere sahip olmasına rağmen özellikle devlet yönetiminde Hz. Ömer'i öne çıkaran hususlar irdelenmeye çalışılmıştır. Klasik kaynaklardan ve araştırmalardan istifade edilerek bahsi geçen hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın akademik yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

Keywords:

Administration,

Trust,

Islamic History,

Rashid Caliphs,

Caliph Omar,

The Ridda events, which emerged close to the death of the Messenger of Allah and became increasingly widespread after his death, were the first revolt against the established administration. This situation showed that the "Center", whose main element was formed by immigrants supported by Ansar, had difficulty in adopting it as a higher authority by the "Environment". The mentioned center-periphery rivalry, especially it did not reappear thanks to the understanding in the management of the management mechanism exhibited under the leadership of Omar. One of the objectives of this study is to determine the way the government perceives the state, which prevents any reactionary movement from taking place in this period, although the society has turned into a much more cosmopolitan structure. In this study, even though he has the same values as his predecessors, the issues that put Omar forward in the state administration were tried to be examined. To achieve these goals, classical sources and research findings were utilized. It is thought that the study will contribute to the academic literature.

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): KURT, Eyüp (2023), "Hz. Ömer'in Yönetim Anlayışında Emânet İlkesinin Önemi", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.6(2), ss.386-396, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1289421>

1 Bir sosyal bilim yöntemi olarak "Merkez-Çevre ilişkisi/ikilemi", kavramsal anlamda Edward Shils'in adıyla anılır. Shils, bu yöntemi The Constitution of Society adlı yapıtının "Center and Periphery / Merkez ve Çevre" başlıklı dördüncü bölümünde "toplum, bir merkeze sahiptir, toplumun yapısında bir merkezî bölge vardır, topluma üye olmak, bu merkezî bölge ile kurulan ilişki tarafından şekillendirilir. ...merkez veya merkezî bölge, toplumun değerlerinin ve inançlarının alanına giren bir fenomendir. Toplumu şekillendiren semboller, değerler ve inançlar düzeni toplumun merkezini oluşturur" diye açıklamaktadır. Uluslararası literatürde Shils'in adıyla anılan bu sosyal ve siyasal değişimi anlama ve açıklama yöntemini bu çalışmada Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu toplum ve onun irtibatlı olduğu uzantıları için kullandık. Geniş bilgi için Bkz.: Shils, 2002; Sarıbyık, 2013.

1. GİRİŞ

İnsanoğlunun maddî ve mânevî ihtiyaçlarının tek başına temininin mümkün olmaması, onu tarih içinde birlikte yaşamaya sevk etmiştir. Hz. Peygamber'in "üç kişi yolculuğa çıktığında içlerinden birini imam/yönetici seçsin" (İbn Sa'd, 1968:3/61; Ebû Dâvûd, (ts.); Cihâd:80) ilkesinde olduğu gibi, birlikte yaşama durumu, "yönetici" ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bireylerin haklarının ihlali tehlikesinin önüne geçmek için tesis edilen yöneticilik kurumu, zamanla devlet/state olarak adlandırılmıştır (Davutoğlu, 1994:9/235).

Müslümanların tarihi söz konusu edildiğinde, Hz. Peygamber tarafından Akabe bey'atlerinde temelleri atılan (İbn Hişâm, 1992:1/298) ve Medine'de oluşturulan Müslüman toplumun da böyle bir yönetim kurumu olduğu görülecektir. Bu otoritenin kurucusu aynı zamanda Allah'ın elçisi de olduğundan, Ensar ve Muhâcirlerden müteşekkil olan toplumunun teşkilatlanmasını vefatına kadar vahiy destekli olarak sürdürmüştür. Bizzat Allah Resûlü tarafından oluşturulan bu toplum, "Ötekine saygı" ilkesini esas almış, yaşatmayı (el-Enbiyâ, 21/107) ve güzelleştirmeyi (el-Kalem, 68/4) kendisine varlık sebebi olarak benimsemiştir. Bu durum bir ütopya olarak kalmamış bizzat Ensar-Muhâcir kardeşliği ile vücut bulmuştur. Kuruluş ilkelerinin önemi sebebiyle sonraki toplumlar tarafından da model alınmaya değer bulunmuştur.

Allah Resûlü'nün vefatına yakın bir dönemde ortaya çıkan ve irtihâlden sonra giderek yaygınlaşan Ridde hâdiseleri, oluşturulan yönetime karşı ilk başkaldırı olmuştur (et-Taberî, 1387:3/184-186; Vâkıdî, 1990:49). Bu hâdiseler, ilk halife döneminde bir sene gibi çok da uzun olmayan bir zaman diliminde ortadan kaldırılmış (Halife b. Hayyât, 1397:107; Vâkıdî, 1990:147-165) olsa da, yapıyı oluşturan unsurların tamamının ana gövdeye içtenlikle dâhil olamadıkları ortaya çıkmıştır. Bir başka ifadeyle ana unsurunu Muhâcirlerin oluşturduğu Ensar destekli "merkez", daha çok Kureys'in rakiplerinin teşkil ettiği "çevre" tarafından bir üst otorite olarak benimsenmekte zorlanılmıştır.

Ertesi yıl dönemin iki süper gücüne karşı başlatılan ve Hz. Ömer tarafından sürdürülen fetihler (Halife b. Hayyât, 1397:117) ve uygulanan yönetim politikaları, sözünü ettiğimiz Merkez-Çevre rekâbetini gündem olmaktan çıkarmıştır. Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısına kadar farklı görünümde de olsa benzer bir sorunla karşılaşmamış olması (Fığlalı, 1983:34) bunun önemli bir göstergesidir. Aslında özellikle fetihlerle elde edilen yeni coğrafyalardaki çok çeşitli kültürlerle sahip toplulukların, bahsi geçen türden sorunları daha da katmerli hale getirmesi beklenirken bu türden olmak üzere dişe dokunur her hangi bir problemle karşılaşmamıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasını sağlayan Halife'nin devleti algılayış biçiminin tesbiti, bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Râşid halifelerden, hakkında en çok çalışma yapılan halife Hz. Ömer'dir.

Konumuzla yakın ilişkili olmak kabilinden Hz. Ömer'in "Yönetim anlayışını", "Yönetim ilkelerini" ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda ise öncelikle daha spesifik bir konu olarak Hz. Ömer'in devleti yönetme görevinin kendisine tevdi edilmiş bir "emânet" olarak algıladığını ortaya koymaya çalışacağız. Bu noktadan hareketle bahsi geçen tasavvurun, kendisini nasıl bir yönetim sergilemeye ittiğini ortaya koyma gayreti içinde olacağız. Sözünü ettiğimiz hedefe ulaşmak için öncelikle ilgili klasik kaynaklardan istifade edeceğiz. Bununla birlikte ilgili araştırmaları da göz ardı etmeyeceğiz.

2. İNSAN HAYATINDA DEVLETİN ÖNEMİ VE İSLAMİ ÖĞRETİDEKİ YERİ

İnsanoğlu tarihî süreç içinde maddî ve mânevî ihtiyaçlarının temini için değişik boyutlarda organizasyonlar oluşturmuştur. Bunları, millî devletlerden imparatorluklara ve şehir yapılanmalarına kadar götürmek mümkündür (Davutoğlu, 1994:9/234-240). Günümüzde ekonomik anlamda büyük ölçüde organize edilen insanlık, siyâsî olarak da küreselleşmeye doğru hızlı adımlarla ilerlemektedir. Daha önce olduğu gibi gelinen noktada da yönetimi elinde bulunduran kişi veya kişilerin otoriteyi kullanma biçimleri, giderek daha da önem kazanmaktadır. Bunun farkına varabilen topluluklar, güç kullanma imtiyazını belli kurallara bağlamak için azamî derecede gayret sarf etmektedirler.

Bir toplumun belli bir hedef doğrultusunda bir araya gelme durumu diyebileceğimiz birlik ve beraberlik, devlet otoritesinin temini için oldukça önemlidir (Yayla, 2003:65). Devletin üç önemli ayağından biri olan "Hâkimiyet", toplumu oluşturan bireylerin maddî ve mânevî güçlerinin irâdî olarak tek elde toplanması demektir. "Hâkimiyet" in aynı zamanda devlet olmanın en önemli ayağı olduğu da söylenebilir. Hz. Peygamber'in Risâleti'nin ilk 13 yılında Müslümanlar tarafından tesis edilmiş bir devlet yoktu. Hatta mevcut yapı, Mekke'de İslâm'ın yayılışını engelleyen en önemli güç odağı idi. Ama yine de Müslümanlar bu yapı

içinde hayatlarını idâme ettirme ve sayıları kabarık düzeyde olmasa da tebliğ faaliyetleriyle belli bir sayıya ulaşma imkânına erişmişlerdi. Her ne kadar İslâmî öğretilerde bir devlet kurulmasının nasslar tarafından emredildiği söylenemezse de sosyal nitelikli olan çoğu vecibenin yerine getirilmesi devlet gibi bir organizasyonu kaçınılmaz kılmaktadır (Fazlurrahman, 1997:24). Öte yandan zarûrât-ı dîniyye (Çınar, 2013:44/138) denilen can, mal, namus, akıl ve din emniyetlerinin temini için devlet gücünün varlığı oldukça önemlidir.

Müslümanların yaşamında bu derece önemli olmasından dolayı ana akımı teşkil eden Ehl-i Sünnet (Yavuz, 1994:525) mevcut yapıyı sürdürmek ve anarşi ortamının oluşmasının önüne geçmek adına azamî ölçüde gayret sarf etmiştir. Bu konuya o kadar önem vermiştir ki, fâsık da olsa yöneticiye isyan etmeye cevaz vermemiştir (Beyâzîzâde, 2000:144-146). Tarihî süreç içinde otoritenin sarsılmasını engellemek adına kardeş katline dahi cevaz verildiği görülmüştür (Aktan, 1987:8).

Hz. Peygamber, tebliğ ettiği değerleri de esas alarak kurduğu Müslüman toplumu Medine şehrinde oluşturmuştur. Bu toplumun iki ana unsurunu oluşturan Ensar ve Muhâcirler, hem kendi içlerinde hem de birbirlerine karşı rekâbet halinde idiler. Emevî-Hâşimî rekâbeti ile Evs-Hazrec düşmanlığının bir asrı aşacak kadar uzun sürdüğü rivâyet edilmektedir. Ensar olarak adlandırılan Medinelî Müslümanların daha önce aralarında var olan husûmetten Kureyş'li Hz. Peygamber'in hakemliğinde kurtuluruz ümidi, Akabe'de Hz. Peygamber'in davetine icâbet etmelerinin önemli sebeplerindendir (İbn Hişâm, 1992:1/298).

Diğer taraftan Muhâcirler, müşrik hemşehrilerinin zulmünün de etkisiyle Medine'ye göç ettiklerinde onlara himâye hakkı veren Ensarın Kureyşliler tarafından tehdit edilmesi hâdisesi (Hamidullah, 1991:1/217; İbn Habîb, (ts.):271) de bu iki kesimin birbirlerine karşı nasıl bir tavır içinde olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. İzah etmeye çalıştığımız tefrika durumu bir âyet-i kerîmede "*uçurumun kenarı*" (Âl-i İmrân, 3/103) olarak tasvir edilmiştir.

Allah Resûlü'nün iskân için seçtiği Medine şehri, Mekke'nin fethine kadar bütün Müslümanların hicret etmelerinin zorunlu hale getirildiği bir mekân olmuştur. Muvakkaten uygulanan bu emir, öncelikle Müslüman toplumun düşmanlarına karşı bir çeşit gövde gösterisi yapmak gibi stratejik sebeplere binâen tatbik edilmiş olsa da, sözünü ettiğimiz imajın muhataplarını etkileyebilecek boyutta bir görüntü vermesi, öncelikle bu toplumun bütün unsurlarının "*birlik ve beraberlik*" içinde olmalarını gerektirmektedir. Bu yüzden az önceki satırlarda sözünü ettiğimiz âyette birlik ve beraberlik durumu "*Allah'ın ipi*" olarak tavsif edilerek Müslümanların sınıksız sarılmaları gerektiği emredilmiştir. Yine aynı âyette "*Allah'ın nimeti sayesinde kalpleriniz telif edilerek kardeşler oldunuz.*" denilmiştir (Âl-i İmrân, 3/103).

Ensar-Muhâcir kardeşliği ve bu kardeşlik sayesinde tarafların elde ettiği başarılar hatırlandığında, birlik ve beraberlik içinde olmanın ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Müslümanlar, sadece kendilerinin bir araya gelmeleriyle de yetinmeyerek, aynı mekânı paylaştıkları Yahudi toplulukları da birliklerine dâhil etme cesaretini göstermişlerdir (Hamidullah, 1991:1/188; İbn Hişâm, 1992:1/351). Böylece, belki de tarihte ilk defa "*Ötekiyle birlikte yaşama*"nın ilkelerini ortaya koydukları gibi bunu teoriden tatbikata da dönüştürmüşlerdir. Özellikle atılan bu son adım, sonraki Müslüman toplulukları tarafından da örnek alınarak dinî bir vecibe olarak yerine getirilmiştir.

Müslüman toplumu oluşturan bireylerin mü'min olduğu gerçeğinden hareketle; "*Mü'min*", öncelikle iman esaslarını diliyle ikrar ederek kalbiyle de benimseyen kimse demektir. Bununla birlikte, ism-i fâil formundaki "*mü'min*" kelimesinin kökü olan *e-m-n* (ع-م-ن) sülâsî fiili "*emin olmak*" anlamını da içinde barındırır (Âsım Efendi, 1305:3/593). Emniyet içinde olmak demek olan bu mânâ, Müslümanların hayatında zihinlerde veya lügatlerde kalmış değildir. Onların yaşadıkları şehirlerin sokaklarında sadece kendileri için değil, diğer din mensupları için de can, mal, ırz, namus, akıl ve din özgürlüğüne dönüşmüştür. İslâm'da "*Zarûrât-ı dîniyye*" olarak adlandırılan bu değerlerin korunması dinin varlık sebebi olarak kabul edilmiştir. Yine bu hedefin teminine yönelik olarak bizzat Allah Resûlü, "*Müslüman, elinden ve dilinden diğer insanların emniyette olduğu kimsedir*" (el-Buhârî, 2001:İman:10), buyurarak sözünü ettiğimiz ortamın oluşması için Müslümanların uymaları gereken çok önemli bir ilkeyi ortaya koymuştur.

Konuyla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunların sebab-i hikmetine odaklandığımızda, aslında "*Zarûrât-ı dîniyye*" denilen imkânların oluşturulmasının hedeflendiği çok açık biçimde anlaşılır. Bir başka ifadeyle, Müslümanların bütün çabasının, insanoğlunun yaşayabilmesi için gerekli olan ortamın oluşturulmasına yönelik olduğu görülecektir. Bir örnek olması kabilinden Hz. Peygamber ile sahabilerden Adiy b. Hatim arasında geçen şu konuşmayı (Adiy b. Hâtim aktarımıyla) aktaralım;

“Allah’ın Elçisi’nin yanında idim, bir adam gelip fakirlikten şikâyet etti. Sonra başka biri geldi eşkiyânın yol kesmesinden şikâyet etti. Allah’ın elçisi dedi ki: “Adiyy Sen Hîre’yi gördün mü?” Ben de “Hayır, görmedim, fakat orası hakkında bilgim var” dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü, “Eğer ömrün olur da yaşarsan hevdeci içinde bir kadının Hîre²’den hareket edip Allah’tan başka hiç kimseden korkmadan tâ Ka’be’yi tavaf edeceğini göreceksin.” dedi. Ben buna şaşırarak kendi kendime, “Beldelerde fitne ve fesâd ateşini tutuşturmuş olan o Tayy kabûlesinin eşkiyâsı nerede olacak ki?” dedim... Adiyy sözlerine şöyle devam etti: Ben Hîre’den hevdeci içinde yolculuğa çıkıp, Allah’tan başka hiç kimseden korkmayarak Kâbe’yi tavaf eden kadını gördüm...” (el-Buhârî, 2001:Menâkıb:61(3595)).

Bu hadiste de görüldüğü üzere Hz. Peygamber, “mü’min” kelimesinde ifadesini bulan güven içindeki Müslümanların emniyet içinde oldukları ortamı hedeflemektedir. Her ne kadar çevresindekiler yaşadıkları çevrenin güvensizliğinden şikâyet etseler de Allah Resûlü, getirdiği ilkelerin emniyeti sağlayacağına inandığından onlara müjdeli bir haber vermiştir. Emevîler dönemine kadar yaşamını sürdüren bu sahâbe, Allah Resûlü’nün “Bir gün gelecek” diye başlayan müjdesinin kendisi tarafından görüldüğünü dile getirmiştir. Çok büyük bir ihtimalle bahsi geçen sahâbenin “gördüm” dediği evre, Hz. Ömer’in halîfeliği yaptığı dönem olmalıdır. Çünkü miladi 686 yılında vefat eden Adiy b. Hâtim’in Hz. Peygamber’den sonra yaşadığı zaman dilimini dikkate aldığımızda güvenlik bakımından en gelişmiş dönem, Hz. Ömer’in hilâfette olduğu yıllardır.

3. HZ. ÖMER’İN YÖNETİMİNDE “EMÂNET” İLKESİNİN YERİ

Hz. Ömer’in idare etme biçimini tavsif eden en önemli kavramın “*Emânet*” ilkesi olduğu kuşkusuzdur. Halîfe, insana odaklanarak tesis ettiği yönetiminde, insan hayatını kolaylaştıran, karşılaştığı zorlukları mümkün mertebe aza indiren bir idare olması gerektiğini ortaya koymuştur. Yani yönetimi bir amaç değil sadece belli hedeflere ulaşmak için bir vasıta olarak telakki etmiştir. İşte bu hedeflere ulaşabilmek için kendisine tevdi edilen otoriteyi, İslâmî bilinçteki “*Emânet*” anlayışını her şeyin önünde tutarak tasarrufta bulunmuştur.

Hilâfete gelebilmesi için kendisine bey’at edenlere karşı sorumluluktan ziyade, her an murâkabe imkânına sahip olan Yüce Allah’a karşı sorumlu olduğu bilinciyle hareket etmiştir. Bunun önemli bir göstergesi olarak ahirette bunun hesabını nasıl veririm kaygısı, yaklaşık on yıllık hilâfeti esnasında hatırandan hiç çıkmayan bir sâik olarak sürekli yönlendirici olmuştur. Hatta bu bilinci daha canlı tutabilmek için “*Sana vâiz olarak ölüm yeter Ey Ömer!*” ifadesini mührüne kazıttığı rivâyet edilir.

3.1. Hz. Ömer’in Emânet Anlayışının Gereği Olarak Attığı Adımlar

3.1.1. Toplumun Asabiyet Anlayışını Yönetmesi

Hz. Ömer’in halîfeliğinde asabiyetin yönetilmesi, Halîfe’nin uygulamaya koyduğu son derece isâbetli adımlarından biri olmuştur. İçinde bulunulan dönemde kabîle toplumlarının belirgin özelliklerinden olan asabiyet, kendi haline bırakıldığında diğer kabîlelere saldırı, merkezî otoriteye isyan gibi çok yönlü yıkımlara sebep olabilmekteydi. Hz. Ömer idare ettiği toplumun bu özelliğini de iyi bilen bir yönetici olarak; hem “*çevre*”de hem de “*merkez*”de farklı yöntemlerle asabiyeti yönetmiştir. Böylece asabiyetin tahripkâr yönünü olabildiğince törpüleyerek kazanç elde edecek bir düzleme kanalize etmiştir. Öncelikle asabiyetle ilgili genel bir değerlendirme yaptıktan sonra bunun toplumu oluşturan kesimlerden “*çevre*” ve “*merkez*”deki yansımalarının nasıl yönetildiğini sırasıyla ortaya koymaya çalışalım.

Asabiyet, bir kabîleyi oluşturan bireylerin âdetâ bütün enerjilerini kabîle dayanışması için temerküz ettirme motivasyonu olarak tanımlanabilir. Buna göre kabîle mensuplarının bireysel tercihlerinden ziyade kabîle yönetiminin belirlediği öncelikler ön plandadır. Bu durum kabîle mensuplarını ne pahasına olursa olsun birbirlerine kenetlenmeye sevk ederek topyekûn bir dayanışma bilinci oluşturmuştur. Onların böyle bir duruma yönelmelerinin arkasında iki sebep ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, çöldeki yaşam şartlarının oldukça zor oluşu ve merkezî bir yönetimin oluşturulamamış olmasıdır. Öteden beri çölde yaşamaya alışmış olan kabîleler, hayatlarını sürdürebilmek amacıyla hayvanlarının otlak ihtiyacına bağlı olarak yer değiştirmek

2 Hîre, bugün Irak’ın Nəcəf iline bağlı bir kaza merkezi olup Kûfe’nin 5 km. güneyinde ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan Kinîdre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ovada kurulmuştu (ed-Dakûkî, 1998:8/122).

mecburiyetinde kalmışlardır. Bu durum yerleşik hayata geçmeyi engellerken onlara diğer kabîlelerle bir araya gelme imkânı da vermemiştir. Hayvancılık bunların geçimlerini temin etme aracı olsa da, çapulculuk yapmaktan da geri durmamışlardır. İmkânların yetersiz oluşunun yanında diğer kabîlelere bir çeşit güç göstergesi yapma sâiki de bunun sebeplerindendir. Bütün bunlardan hareketle, zorlu çöl şartlarının yanında başka bir kabîlenin saldırısına uğrama gibi tehlikeler de kabîle mensuplarını birbirlerine kenetlenmeye sevk etmiştir (Apak, 2004:33).

Normal şartlarda çöl şartlarının kabîle mensuplarını dayanışmaya zorlaması, kabîlelerin de birbirleriyle kenetlenmelerini gerektirir. Çünkü kabîle mensupları dayanışmanın sağladığı imkânlar ile söz konusu şartların üstesinden gelebilmişlerdir. Bütün bu olumlu neticelerine rağmen bu beklenti, özellikle kabîleler arası rekâbetin tesiriyle oluşturulamamıştır. Rekâbetin karşılıklı etkileşim oluşturması sebebiyle tarafları teşvik ederek daha gayretli hale getirme gücü de vardır. Bu güç, teşvik imkânlarını içinde barındırdığı gibi tarafların birbirlerini yıkıma uğratma ihtimaline de sahiptir. Bahsi geçen kabîleler güçlerini daha da artırmak için kabîle ittifakları kurmuşlarsa da bunlar daha çok rakiplerini mağlup etmeye yönelik olarak atılan adımlar olmuştur. Aslında bu ittifakların bir adım ötesi bir merkezi otoritenin tesisi gibi gözükse de sözünü ettiğimiz sebeplerden dolayı böyle bir güç birliği oluşturulamamıştır (İbn Hişâm, 1992:92-94).

Genel hatlarını ortaya koymaya çalıştığımız Hicaz bölgesi kabîleleri için Kureyş'in yönettiği Mekke şehri, dinî ve ticârî sâiklerle vazgeçilmez bir konuma sahip olmuştur. Bu durum sözünü ettiğimiz kabîlelerin Mekke'ye göre konumlanmalarına sebep olmuştur. 630'da Mekke şehrinin Müslümanların eline geçmiş olması bu kabîlelerin yeni merkez Medine ile iletişim sağlamak için heyetler göndermelerini gerektirmiştir. Bunun sonucunda daha önce Mekke'ye göre konumlanan kabîleler bu sefer Medine'ye göre konumlanmışlardır. Bunun sonuçlarından birisi de Müslüman olduklarını deklare etmek olmuştur.

Bunlardan kimliklerini daha çok dinleri üzerinden tanımlayan gayr-ı müslimler genellikle dinlerinde kalarak konumlanmışlardır. Ancak çok geçmeden Hz. Peygamber'in vefat etmiş olması onları zekât vermeyerek veya kendi liderlerinin de peygamber olduğunu iddia ederek Medine'nin otoritesine karşı isyana sevk etmiştir. Bu isyan ilk halife Hz. Ebû Bekir döneminde bastırılarak âsîlerin yeniden itâatleri sağlanmıştır. Bunlar, Hz. Ömer'in halîfeliği döneminde fetihlerin geniş sahalara yayılması sebebiyle ortaya çıkan asker ihtiyacı üzerine yeniden orduya dâhil edilmişlerdir.

“Çevre”de asabiyetin yönetilmesiyle ilgili olarak Hz. Ömer'in attığı en önemli adım Basra, Kûfe ve Fustat gibi yeni şehirler kurarak askerlerin iskânını sağlamak olmuştur. Bunların tamamının sözünü ettiğimiz daha evvel irtidâdedenlerden oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Ancak irtidâd edenlerin alt düzeyde komutan veya muhtelif pozisyonlarda da olsa asker olarak ordunun muharip gücünü oluşturduklarını söylemek mümkündür.

Daha birkaç yıl evvel irtidat edenlere ordunun ana unsurlarında inisiyatif verilmeyeceğini anlamak zor değildir. Öteden beri kabîle düzenine göre yaşamaya alışkın olduklarından yeni şehirlere iskânları da aynı şekilde olmuştur. Aynı zamanda savaşlarda konuşlandırılmalarında da aynı durum muhafaza edilmiştir. Tercih edilen bu yöntem kabîle yapısının olağan işleyişinin bir sonucudur. Aynı zamanda bununla kabîleler arasında zaten var olan rekâbetin farklı bir düzlem ve hedefe yönelik olarak sürdürülmesi sağlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, kabîle mensuplarının alışılageldikleri rakiplerini yererek intikam duygularını sürekli kamçılayan bir anlayışın yerine, küffâra karşı daha çok mücadele etme yarışı tercih edilmiştir. Böylece kabîlelerin geleneksel yapısında var olan asabiyet duygusu meşru bir alana kanalize edilerek; hem kendilerinin ganimet ve maaş olarak kazanç elde etmesi hem de bütün Müslümanların yeni fetihler yapması sağlanmıştır. Böylece kabîlelerin düşmanlık duygularını artıran asabiyet, çok geniş sahalarda fetihlerin yapılmasının çok önemli bir gücü haline dönüştürülmüştür. Büyük İslâm fetihlerinin uzun olmayan bir zaman diliminde başarılabilmiş olmasının arkasında yatan önemli faktörlerden biri, sözünü ettiğimiz asabiyetin yeni değerler ışığında yönetilmesinin sonucudur.

Yönetim mekanizmasını kendisine tevdi edilmiş bir emânet olarak değerlendiren Hz. Ömer, “Merkez”de de asabiyeti kontrol altında tutmak için gerekli tedbirleri almıştır. Konuyla ilgili en çok üzerinde durulması gereken husus, genellikle Mekke'nin fethine kadar muhâlif kesimde yer almaları sebebiyle İslâm'a hizmet konusunda gelişme sağlayamamış olan Emevîlere ve mütteliklerine kendilerini ifade etme imkânı vermiş olmasıdır (İbn Abdilberr, 1992:3/1277; İbn Sa'd, 1968:5/560; İbnü'l-Esir, 1989:4/308). Konunun daha net ifade edilebilmesi için biraz daha geniş açıdan bakmak yerinde olacaktır.

Emevî-Hâşimî rekâbetinin tarihi çok eskilere dayandırılır. Hâşimîlere mensup olan Hz. Peygamber'in Risâlet ile görevlendirilmesi, Emevîlerin de içinde bulunduğu rakip blok tarafından muhâlifini alt etmek için bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Bu hamle 630 yılında Mekke şehrinin fethiyle Hâşimîler lehine neticelenmiş olarak okunabilir. Buna göre artık Emevî bloku mağlup olmuş ve rakiplerinin hâkimiyetine boyun eğmek zorunda

kalmıştır. Hz. Peygamber, ganîmet paylaşımında onları müellefe-i kulûb kapsamına dâhil ederek gönüllerine dokunmuş ve ana gövdeye dâhil etme gayreti içinde olmuştur (İbn Abdilberr, 1992:3/1277; İbn Sa'd, 1968:5/560; İbnü'l-Esir, 1989:4/308).

Aynı politikayı sürdüren Hz. Ebû Bekir, Amr b. Âs ve Yezîd b. Ebî Süfyân'ı Suriye'nin fethi için görevlendirdiği komutanlara dâhil etmiştir. Hz. Ömer bu fotoğrafı ustaca okuyarak, bir kısım Emevîlere ve mütteliklerine çeşitli görevler vermiştir (Belâzürî, 1996:10/332; et-Taberî, 1387:4/220). Böylece öteden beri Kureys'in ordu komutanlığı (*Kıyâde*) görevini yerine getiren bu kabîlelerin yetiştirdiği komutanların da desteğiyle büyük fetihlere girilmiş ve geniş sahalara İslâm topraklarına dâhil edilebilmiştir (İbn Sa'd, 1968:3/283).

3.1.2. Adâlet Teşkilâtını Tanzimi

Hz. Ömer'in "*emânet*" bilinciyle attığı adımlardan biri de adliye kurumunun teşkilâtlandırılmasıdır. İslâm siyaset düşüncesinde üzerinde durulan hususların başında bu teşkilâtın dağıttığı "*adâlet*" ilkesi gelir. Gerek âyetlerde ve gerekse hadislerde üzerinde sıkça durulan bu ilke, bir toplumda birlik ve beraberliğin temini için oldukça önemlidir. Bu yüzden adâleti tesis etmekle görevli olan "*kadılık*" kurumu kutsal kabul edilmiştir (Atar, 2001:67). Öte yandan bu kurum devlet birimleri arasındaki hiyerarşide, hilâfetten sonra ikinci sırada yer almıştır. Kadılar görev yaptıkları mahallerde halîfe adına vazife yapmışlardır (Ortaylı, 2001:70).

Devletin dini olarak da kabul edilen "*adâlet*", hem devletin işletilmesi hem de toplumun sükûn içinde yaşaması için benzeri olmayan çok önemli bir değerdir (Nizamülmülk, 2013:56). Çünkü ancak adâletin hâkim olduğu ortamlarda, mü'min olmanın gereği olan güveni/emniyeti tesis etmek mümkündür. Hz. Ömer'in hilâfesinde adâletin tesisi için öncelikle yönetim birimlerinin azamî derecede hassasiyet gösterdiği görülmüştür. Bunun bir çeşit uzantısı olarak yönetilenlerin de adâlet içinde olması temin edilmeye çalışılmıştır.

Câhiliye döneminde insanlar arasında oluşan ihtilafları çözmek üzere oluşturulmuş resmî nitelikli bir kurum yoktu. Risâlet döneminde Hz. Peygamber'in kendisi veya görevlendirdiği sahâbeler eliyle anlaşmazlıklar çözüme kavuşturulmuştur. Hz. Ebû Bekir döneminde ise önceki uygulamanın devam ettirildiği görülür. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde fetihlerle ortaya çıkan toplumun giderek çeşitlenmesi sebebiyle ihtilafların arttığı görülmüştür. Bu yüzden valilerin yerine getirmekte olduğu idârî işlerin yanında adlî konuların da iş yüklerini artırması sebebiyle yeni kurulan Basra ve Kûfe şehirleri başta olmak üzere, nüfusu fazla olan eyâletlere kadı ataması yapılmıştır. Aynı zamanda uzun süreli askerî seferlerde oluşabilecek ihtilafların çözümü için de orduda görev yapmak üzere kadı görevlendirmiştir. Öte yandan şu andaki idârî mahkemelerin veya danıştay'ın görevini ifâ etmek üzere daha sonraları "*mezâlim mahkemeleri*" olarak adlandırılan devlet görevlilerinin işlediği suçları yargılamak üzere Hz. Ömer'in bizzat kendisinin görev yaptığı yargılamalar yapılmıştır (Atar, 1991:66-70). Bu hususta kendisinin yanında, oluşturduğu komisyon veya devlet müfettişi olarak görevlendirdiği Muhammed b. Mesleme'ye de vazife yaptırmıştır (Taberî, 1387:4/121; İbn Abdirabbih, 1965:1/47-48; Kılıç, 2004:164-188; Güzel, 2005:245-264).

Özellikle hac mevsiminde valileri hacca çağırarak hacca gelen Müslümanlara valilerinden şikâyetçi olup olmadıklarını sormuştur. Şâyet şikâyetçi olan varsa ilgili valiyi çağırarak bizzat muhâkeme etmiş ve gerekli hallerde valilerine dahi kısas uygulamaktan çekinmemiştir. Hac mevsiminde yaptığı konuşmalarda valilere yetkilerinin sınırlarını hatırlattığı gibi, hacılara da haklarını hatırlatmıştır (Belâzürî, 1996:10/316; İbn Sa'd, 1968:3/281).

Öte yandan Halîfe'nin Basra kadısı Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği mektup (Arı, 2003:89), Hz. Ömer'in kadılarını muhâkeme usulü konusunda da yönlendirdiğini göstermektedir. Hz. Ömer adâleti, devlet bürokrasisinin işleyişinde sağladığı gibi toplum katmanları nezdinde de tesis etmek için önemle üzerinde durmuştur. Bu hususta gece bekçiliği, şurta teşkilâtı ve hapis hâne uygulamasını başlatmıştır (İbn Sa'd, 1968:3/301).

Abbâsîler döneminde kurulan hisbe teşkilâtının temellerinin de bu dönemde atıldığı kabul edilmektedir. Bahsi geçen teşkilâtlar, sadece suç işleyenleri yakalayıp cezalandırmaya yönelik değil, aynı zamanda koruyucu hekimlik gibi adâleti zedeleyici tavır ve davranışların ortaya çıkmasını engellemeye mâtuflar kurumlardır. İslâm'ın bütün Müslümanlara farz kıldığı "*emr-i bi'l-marûf ve'n-nehî-i ani'l-münker*" prensibini yerine getirmek üzere tesis edilen hisbe teşkilâtı suçun oluşmasını önleyici ve amel-i sâlih türü davranışları teşvik etmesi yönüyle adâletin tesisi noktasında oldukça önemli görevler ifâ etmiştir. Bu dönemde Medine'de bizzat Hz. Ömer tarafından özellikle geceleri halkın durumunu yakından görmek amacıyla kontroller yapıldığı bilinmektedir (İbn Sa'd, 1968:3/301).

Sonuç olarak, Hz. Ömer'in konuyla ilgili attığı adımlara bakıldığında; yönettiği ülke topraklarını, insanların güven içinde yaşadıkları bir mekâna dönüştürmeyi hedeflediğini söylemek zor değildir. Böylece Hz. Ömer'in dinin maksadı olan ve “*zarûrât-ı dîniyye*” olarak adlandırılan beş özgürlük alanını tesis ederek, yönettiği toplumun birlik ve beraberlik içinde hayatını idâme ettirmesini temin etmeye çalıştığı söylenebilir.

3.1.3. Yönetimde İstişâre İlkesine Önem Vermesi

Hz. Ömer, Müslüman olmadan önce Mekke şehir devletinin “*sefâret*” işlerinden sorumluydu. Bu görevin gereklerinden olan Kureyş adına rakip kabileyle ilgili “*münâfere*” ve “*mufâhere*” etme vazifesini de uhdesinde bulunduruyordu (Fayda, 2007:44). Yine hem Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in en yakınındaki sahâbelerden olması dolayısıyla kendisiyle istişâre ediliyordu. Bütün bu durumların yanında Hz. Ömer, yaşadığı çevrede olup bitenlerle ilgili farkındalığı olan, fikri olan baskın karakter bir şahsiyetti. “*Allah, hakkı Ömer'in diline ve kalbine koydu. O, Fârûk'tur; Allah, onunla hak ile bâtilin arasını ayırdı*” (Belâzürî, 1996:10/297; İbn Sa'd, 1968:3/270; İbn Şebbe, 1399:2/662) meâlindeki hadisle de Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur. Aynı zamanda “*Muvâfakat-ı Ömer*” (İbn Hacer, 1379:1/209) diye adlandırılan Hz. Ömer'in tercihini destekleyen âyetler de nâzil olmuştur. Dile getirmeye çalıştığımız nitelikler Hz. Ömer'in ne kadar iyi yetişmiş kalifiye bir kimse olduğunu göstermektedir. Nitekim ilk halîfe tarafından aday gösterildiğinde sert tabiatlı olmasının dışında hiçbir itiraz gelmediği gibi, “*onun yerine filanı tayin etseydin*” biçiminde bir alternatif de ileri sürülemedi.

Hz. Ömer'in halîfeliğe lâyük olmak bakımından avantaj sağlayacak bahsi geçen özellikleri çok ama çok önemlidir. Hatta içinde yaşadığı toplumda her yönden en ileri düzeyde bir kimse olduğu da iddia edilebilir. Bu kabilden sayfalarca realitede olan methiyeler de dizilebilir. Bu noktadan hareketle Halîfe'nin hiç kimseye danışmaya ihtiyacı olmayacağı da varsayılabilir. Ancak Hz. Ömer “*Şûrâsız hilâfet olmaz*” (Şibli Nu'mânî, 2015:182; ayrıca bkz.: Kaya, 2022) sözünün sahibi ve İslâm tarihinde bu konuyu devlet yönetiminde bir kurum haline getiren ilk kişidir. Bu müesseseye o kadar çok ihtiyaç duymuştur ki, devletin işleyişiyle ilgili kendileriyle müşâvere edilecek zarûrî bir durum olabilir endişesiyle sahâbenin önde gelenlerinin mecbur kalmadıkça başkentten ayrılmalarını yasaklamıştır (İbn Sa'd, 1968:3/307).

Gösterilen tepkilere rağmen bu uygulamayı hayata geçirmiştir. İstişâre konusundaki yaklaşımından hareketle, gayesinin, karşılaşılan sorunlarla ilgili en doğruyu en uygun olanı hayata geçirmek olduğunu anlamak zor değildir. Hz. Ömer'in bir devlet başkanı olarak hangi komutanın nereye görevlendirileceği (Halîfe b. Hayyât, 1993:104; Belâzürî, 1987:356; İbnü'l-Esîr, 1986:2/310), ele geçirilen toprakların nasıl idare edileceği (Ebû Yûsuf, 1396:25), ortaya çıkan vebâ salgınıyla ilgili nasıl bir tavır takınılacağı (et-Taberî, 1387:4/57; İbnü'l-Esîr, 1986:2/392) vb. konularda istişârelerde bulunmuştur. Onun bu konularda âdetâ çırpıncasına hakikatin peşinde olduğunu gören Müslümanlar; gerek kendi aralarında ve gerekse yönetime karşı görevlerini yerine getirme konusunda oldukça duyarlı davranmışlardır. Atların zekâtı konusundaki duyarlılık (Bkz.: Erkal, 2014; Döndüren, 2016; Demircan, 2017) örnek olarak hatırlanabilir. Tâbir câizse halîfenin olması gerekenin ötesinde işine kendini vermiş olması, devletin varlık sebebi olan bireylerin birbirleriyle dayanışma içinde olması durumunu, olması gereken seviyeye ulaştırdığı söylenebilir.

3.1.4. Atiyye/Atâ Politikası

Hz. Ömer'in konuyla ilgili attığı adımlardan bir diğeri de atiyye/atâ politikasıdır. Bu uygulamaya göre çeşitli kalemlerden sağlanan devlet gelirleri, hem devlet kurumu için kullanılmış hem de toplumun önemli bir kesiminin istifadesine sunulmuştur (İbn Sa'd, 1968:3/282; Belâzürî, 1996:10/323). Bu uygulamaya benzer paylaşımlar Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde de yapılmış, fakat taksîmâtta eşit miktar benimsenmiştir.

İkinci Halîfe Hz. Ömer döneminde söz konusu taksîmât ile ilgili getirilen yeni anlayışta iki kriter esas alınmıştır. Birincisi, atiyye dağıtılacak kimsenin İslâm'a girişteki önceliği, ikincisi de akrabalık bakımından Hz. Peygamber'e ne kadar yakın olduğudur (İbn Sa'd, 1968:3/296). Hz. Ömer attığı bu adımların gerekçesi şöyle açıklanabilir: İlgili yerlerde de ifade edildiği gibi, bu dönemde kazancı oldukça bol olan topraklara hâkim olunmuştur. Bu kazanımın ortaya çıkması, İslâm nimeti ile elde edilen birlik ve beraberlik sayesinde olmuştur. İslâm'ın hâkimiyet sürecinde sözü edilen noktaya gelinceye kadar hiç kuşkusuz farklı zamanlarda ihtidâ etmiş çok sayıda Müslümanın katkısı olmuştur. Bunlardan bazıları, büyük bedellerin ödendiği Mekke döneminde İslâm ile tanışırken, bazıları da sonraki dönemlerde hidâyete ermişlerdir. Bedel ödeme noktasından hareketle Mekke sürecindekilerle Medinedekilerin fedakârlıklarının aynı seviyede olduğunu ifade etmek mümkün değildir.

İşte bu durumları dikkate alan Halîfe, niteliklerini dile getirmeğe çalıştığımız muhtelif kesimlerin farklı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmüş olmalıdır. Aylık olarak dağıtılan erzakın eşit miktarda ve yıllık olarak tevzî edilen atâların da sözünü ettiğimiz kriterlere göre farklı miktarlarda dağıtımı, Devlet aklının İslâm'ın bu günlere ulaşmasında ortaya konulan gayrete ne kadar değer verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan Hz. Ömer bu uygulamasıyla İslâm'a giriş skalasında en son sırada kendisine yer bulan “çevre”ye, “merkez”i öne çıkararak (Duri, 1991:15) özel bir mesaj da vermiş olabilir.

Öncelikle “merkez”, bahsi geçen süreçte yönetime hep sadâkat göstermiş, Hz. Peygamber'in vefatı gibi zor zamanlarda fırsatçılık yapmamıştır. İşte bu kesimin hem atıyyeler hem de devletin çeşitli kademelerinde kendilerine görev tevdi edilerek ödüllendirilmesi, devletin zor zamanlarında gösterdikleri sadâkatin bir karşılığı olarak düşünülmüş olabilir. Bu düşünce ile aslında hem “merkez”e hem de “çevre”ye muhtelif mesajlar verilmiş olabilir. “Merkez”e verilen mesajlardan birisi, onların ödüllendirilmesinin yanında daha gayretli bir şekilde yönetime destek vermelerinin beklenmesi olabilir. Aynı zamanda “çevre”nin rol modeli olmaları da düşünülmüş olması mümkündür.

“Çevre”ye verilen mesaj ise daha çok dikkat çekici gibi gözükmektedir. Buna göre onların hak ettikleri miktarda devlet nezdinde değerli oldukları ifade edilirken, rol model haline getirilen “merkez”in iyice izlenmesi gerektiğinin istenildiği düşünülebilir. Davranış modeli geliştirme gibi uygulama gerektiren tatbikatlarda rol modeller üzerinden istenilen davranışların kazandırılmasının önemi bilinen bir husustur. Nitekim İslâm dini ile câhiliye zihniyetinin ürünü olan davranışların yerine yeni değerler üzerine kurulu davranış kalıpları geliştirmeyi hedefleyen İslâm'ın, Allah Resûlü'nü öncelikle arkadaşlarına (el-Ahzâb, 33/21), Hz. Peygamber'in de sahâbesini bütün Müslümanlara örnek olarak takdimi (İbn Hacer, 1379:4/57), sözünü ettiğimiz yöntemin gereklerinden olmalıdır.

Bu değerlendirmeler, her hangi bir gerekçesi olmayan rastgele ortaya konulmuş çıkarımlar değildir. Halifenin bu uygulamayı mutlak bir yöntem olarak benimsemediği zamanla sınırlı bir tatbikat olarak yürürlüğü koyduğu bilinen bir konudur. Hz. Ömer'den önceki süreçte böyle bir tatbikatın yapılmamış olması ve Halîfe'nin dile getirdiği rivâyet edilen eşit miktarda atâ dağıtım isteği (İbn Sa'd, 1968:3/303; Belâzürî, 1996:10/353) de uygulamanın geçici bir tasarruf olduğunu göstermektedir. Yani Halîfe'nin bu uygulama ile belli bir hedefe ulaşmayı düşündüğü ve hedefe ulaşıldıktan sonra önceki uygulamaya dönmeyi planladığı düşünülebilir.

4. SONUÇ

İnsanoğlunun sosyal bir varlık oluşu ve birlikte yaşamın otorite ihtiyacını gerektirdiği bilinen bir gerçekliktir. Birlikte yaşamın sonucu olarak ihtiyaç duyulan otoritenin/meşrû güç kullanma yetkisinin bir kişiye veya gruba tevdi edilmesi, yönetilenlerin hayatına artı değer katmasına mâtuftur. Yoksa normal şartlarda hiç kimse veya hiçbir toplum, kendilerini yönetmek üzere bir başkasına yetki vermeye meyilli olmaz. Tarihî süreç içinde kabîlelerin merkezî bir yönetim altında bir araya gelmemek için ne kadar direnmiş oldukları bunun apaçık göstergesidir. Bu gerçeklerden hareketle toplumların kendilerini yönetmek üzere seçtikleri idarecilerin nasıl bir yönetim anlayışına sahip oldukları, o toplumların geleceği açısından ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Hz. Ömer'in yönetimi, kendisinden sonraki takipçileri ve konunun uzmanları tarafından en üst düzeyde takdir edilmiştir. Onun bu derece övgüye mazhar olan yönetimini nasıl sağladığını, uygulamaları üzerinden analiz etmeye çalıştık. Konuyla ilgili olarak insanoğlu ve yönetim ilişkileri ve bunun İslâmî öğretilerdeki yerini irdelemeye gayret ettik. Halîfe'nin on yıllık yöneticiliği esnasında birlik ve beraberliği temin için nasıl bir anlayışa sahip olduğunu ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Bahsi geçen noktalardan hareketle Hz. Ömer'in başarılarının ortaya çıkmasında “emânet” anlayışının son derece önemli olduğu sonucuna vardık. O, kendisine tevdi edilen otoriteyi kullanırken öncelikle âhirette Yüce Yaratıcı'ya vereceği hesabı düşünerek hareket etmiştir.

Sözünü ettiğimiz otoriteyi kul hakkı olarak algılamış, bir Müslümanın bu husustaki olması gereken titizliğini yönetiminde de çok daha hassas bir şekilde göstermiştir. Bu arada bey'atlarını aldığı ümmeti de ihmal etmiş değildir. Onun yönetimindeki emânet anlayışı, yönettiği toplumların asabiyet anlayışlarını değişik şekillerde yönetmesine, divan teşkilâtını kurarak hem devletin bir bütçeye kavuşmasına hem de atıyye politikasıyla devlet imkânlarından toplumun çoğu kesimlerini hak ettiği oranda istifade ettirmeye, yönetimde adâlet ilkesinin kurumlaştırılarak ete kemiğe büründürülmesine, idarenin her aşamasında ehliyet, istişâre gibi ilkeler ışığında bir yönetim sergilemesine sebep olmuştur. Ayrıca bu bilinç, sadece seleflerinden devraldığı mevcûdu muhâfaza değil, aynı zamanda daha da geliştirilmesi gerektiği sonucuna götürmüştür. Bunun sonucu olarak İslâm toplumlarının tarihinde kurumlaşma denildiğinde ilk akla gelen kişi Hz. Ömer olmuştur. Böylece Halîfe

sürdürülebilir bir yönetim mekanizması oluşturduğu gibi daha sonraki süreçlerde Müslüman toplumun karşılaşacağı sorunların çözümüne ilgili son derece önemli anahtar niteliği taşıyan ilkeler de bırakmıştır.

Sonuç olarak, kendilerine meşru güç kullanım yetkisi teslim edilen kişilerin ne kadar önemli olduğu Hz. Ömer örneği üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu nitelikteki yöneticiler toplumlar için son derece önemli kazanımlardır. Ancak bu kazanımların artarak devam edebilmesi; bu durumun kişilere endeksli olması yerine, Hz. Ömer'in yaptığı gibi, kurumlarla kalıcı hale getirilmesini gerektirmiştir. Bu yüzden insanoğlu büyük mücadeleler vererek bu yetkiyi, getirdiği kurallarla veya birden çok birimlere ya da kişilere dağıtarak, kendi hayatını kolaylaştırmak için oluşturduğu otoritenin hayatını olumsuz etkileyen bir mekanizmaya dönüşmesini engellemeye çalışmıştır. Fakat bütün çabalara rağmen bu noktada tam olarak başarıya ulaşıldığı söylenemez.

KAYNAKÇA

- AKTAN, Ali (1987), "*Osmanlı Hanedanı İçinde Saltanat Mücadelesi ve Kardeş Katli*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.10(11), ss.7-18.
- APAK, Adem (2004), **Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyâsi Tarihindeki Etkileri**, Düşünce Kitabevi, Bursa.
- APAK, Adem (2012), **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2): Hulefâ-i Râşidîn Dönemi**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- ARI, Abdüsselam (2003), "*Hz. Ömer'in Ebû Musa el-Eş'ari'ye Gönderdiği Mektubun Yargılama Hukuku Açısından Analizi*", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.2, ss.85-99.
- ASIM EFENDİ (ts.), **Kâmus Tercümesi**, (Yayınevi Yok), İstanbul.
- ATAR, Fahrettin (1991), **İslâm Adliye Teşkilâtı**, DİB Yayınları, Ankara.
- ATAR, Fahrettin (2001), "*Kadı*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, ss.24/66-69.
- BABİLLİ, Mahmud (1972), **İslâm'da Şûrâ**, (Yayınevi Yok), İstanbul.
- BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (1987), **Futûhu'l-Buldân**, Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, Beyrut.
- BELÂZÜRÎ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (1996), **Ensâbu'l-Eşrâf** (Çev. Süheyl Zekkar), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- BEYÂZÎZÂDE, Ahmed Efendi (2000), **İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin İtikadi Görüşleri** (Çev. İlyas Çelebi), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil (1422), **el-Câmi u's-Şaḥîḥ** (Çev. Muhammed Züheyr b. Nasr), Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut.
- ÇINAR, Mahmut (2013), "*Zarûrât-ı Dîniyye*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, ss.44/138.
- EDWARD, Shils (2002), "*Merkez ve Çevre*" (Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), **Türkiye Günlüğü**, S.70, ss.86-96.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (1994), "*Devlet*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, ss.9/234-240.
- DURÎ, Abdülazîz (1991), **İlk Dönem İslâm Tarihi** (Çev. Hayrettin Yücesoy), Endülüs Yayınları, İstanbul.
- EBÛ UBEYD, Kâsım b. Selam (1989), **Kitâbu'l-Emvâl** (Çev. Muhammed Amâre), (Yayınevi Yok), Kahire.
- EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrahim b. Habîb el-Ensârî el -Kûfî (1396), **Kitâbu'l-Harac** (Çev. Taha Abdurraûf Sa'd), el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, Kahire.
- FAYDA, Mustafa (2007), "*Ömer*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, ss.34/44-51.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1983), **İbâdiyyenin Doğuşu ve Görüşleri**, (Yayınevi Yok), Ankara.
- GÜZEL, Ahmet (2005), "*Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Halîfelerin Halkla İlişkileri*", **İSTEM**, S.3(6), ss.245-264.

- HALÎFE B. HAYYÂT (1397), **et-Târîh** (Çev. Ekrem Ziya Umerî), Dâru'l-Kalem, Dımaşk.
- HAMİDULLAH, Muhammad (1991), **İslâm Peygamberi** (Çev. Salih TUĞ), İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer b. Ahmed b. Muhammed (1992), **el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb** (Çev. Ali Muhammed Becâvî), Daru'l-Ceyl, Beyrut.
- İBN ABDİRABBÎH (1965), **Kitâbu el-Ikdi'l-Ferîd**, (Yayınevi Yok), Kahire.
- İBN HABÎB, Muhammed (ts.), **Kitâbü'l-Muhabber** (Çev. Eliza Lichten-Stadter), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut.
- İBN HABÎB, Muhammed (1985), **Kitâbu'l-Munemmak fî Ahbâri Kureyş** (Çev. Hurşid Ahmed Faruk), Âlimu'l-Kütüb, Beyrut.
- İBN HACER, el-Askalânî (1379), **Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahîhu'l-Buhârî**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (1992), **Es-Sîretü'n-Nebeviyye**, (Ed. Süheyl Zekkar), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mukrim (1414), **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut.
- İBN SA'D, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (1968), **Tabakâtu'l-Kübrâ** (Ed. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut.
- İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer el-Basrî (1399), **Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere** (Ed. Fehim Muhammed Şeltut), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (1986), **el-Kâmil fî't-Târîh**, (Yayınevi Yok), Beyrut.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (1994), **Üsdü'l-Gabe fî Ma'rifetü's-Sahâbe** (Ed. Ali Muhammed Muavviz), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- KAYA, Remzi (2022), "Kur'an-ı Kerim'de İstişare-İdareci İlişkisi" *Theosophia*, S.4, ss.1-26.
- KILIÇ, Ünal (2004), **Peygamber ve Dört Halife Günlerinde Şehir Yönetimi ve Valilik**, Yediveren Kitap, Konya.
- KURT, Eyüp (2000), "*Hz. Peygamber Devrinde Danışma Meclisi (Şura)*", **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KURT, Eyüp (2013), "*Dört Halife Döneminde Yönetim Anlayışı*", **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- KURTUBÎ, Şemsuddin (1964), **Tefsîru Kurtubî**, (Ed. Ahmed Berduñî), Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire.
- MAKRÎZÎ, Takıyyuddin Ahmed b. Ali (1999), **İmtâu'l-Esmâ** (Ed. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsi), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- NİZAMÜLMÜLK, Hasan b. Ali b. İshak et-Tûsî (2013), **Siyâsetnâme** (Çev. Nizamettin Bayburtlugil), Dergah Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (2001), "*Kadı*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, ss.24/69-73.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1980/1981), "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.33, ss.1-57.
- SARIBIYIK, Mustafa (2013), "*Erken Dönem İslâm Tarihinde Merkez-Çevre Çatışması*", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, S.12(47), ss.339-348.
- ŞİBLÎ Nu'mânî (2015), **Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi**, (Çev. Talip Yaşar Alp), Mahya Yayınları, İstanbul.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn (2005), **Cem'u'l-Cevâmî'**, (Çev. Muhtar İbrahim el-Hâc), el-Ezher, Kahire.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (1387), **Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk**, (Çev. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâru't-Türâs, Beyrut.

VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (1989), **Kitâbü'l-Meğâzî**, (Çev. Marsden Jones), Dâru'l-A'lemî, Beyrut.

VÂKIDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (1990), **Kitâbu'r-Ridde** (Çev. Yahya el-Cebûrî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, Beyrut.

YAVUZ, Yusuf Şevki (1994), "*Ehl-i Sünnet*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul, ss.10, ss.525-530.

YAYLA, Atilla (2003), **Siyasî Düşünce Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Yazar(lar), dergiye imzalı "*Telif Devir Formu*" belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye "*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*" gönderilmiştir. / **This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject.**

